

S A Y I 9 • 2 0 0 3

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan, İrfan Aycan.
Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001. 2. bs., 239 sayfa.

İrfan Aycan, doktora tezi olarak hazırladığı bu eserinde, ilk dönem İslâm tarihine yön veren en mühim şahsiyetlerden biri olan Muâviye b. Ebû Süfyan'ın hayatını çok yönlü olarak inceleme konusu yapmaktadır.

Giriş kısmında, öncelikle araştırmanın metodu ve kaynakları ile birlikte Muâviye'nin mensup olduğu Emevî soyunun İslâm öncesi Mekke toplumdaki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Yazar, araştırmanın metodu ve kaynaklarını ele alırken, genel anlamda tarih, dar çerçevede ise İslâm tarih anlayışının nasıl olması gerektiğine dair açıklamalarda bulunmakta, bu konuda sahip olunması gereken tarafsızlığın önemini tartışmaya sunmakta, objektiflik ve mantukî tutarlılığın gerekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca sahâbenin eleştirilememesi hususuna ve onların fiillerini ictihad farklılığı olarak algılayarak hadiseleri açıklama biçimine eleştirel bir bakış getirmekte ve teokratik tarih anlayışının reddi üzerinde durmaktadır. Giriş kısmı, bilhassa ilk dönem İslâm tarihi olaylarını tam bir vukufu tahlil edebilmek için izlenmesi gereken usul ve bu mânada kaynak ve araştırma okumalarında dikkate alınmasında fayda bulunan hususlara dirayetle temas etmesi açısından önemli görünmektedir.

Ana konuyu oluşturan Muâviye b. Ebû Süfyan'ın hayatı üç bölüm halinde ele alınmıştır. "Muâviye'nin Hayatı, Kişiliği, İdarî ve Siyasî Alanda Yükselişi" adını taşıyan birinci bölüm, Muâviye'nin doğumundan Hz. Osman zamanına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu kısımda bilhassa Muâviye'nin Müslüman oluşu, vahiy kâtipliği ve müspet-menfî kişiliği hakkında farklı bilgiler ihtiva etmeleri bakımından tezat teşkil eden rivayetlerin tespit, tenkit ve değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Muâviye'nin dünyevî, siyasî ve uhrevî hayatı hakkında haber veya hadis olduğu iddia edilerek nakledilen rivayetler ise "Hadis Edebiyatında Muâviye" başlığı altında incelenmiştir. Bir kısımda övgü, diğer bir kısımda yergi ifadeleri bulunan ve Muâviye'nin Müslüman olmadan önceki ve müslüman olduktan sonraki dönemlerle ilgili bu rivayetler Aycan tarafından, "denetimsiz mâlûmat yığını" olarak değerlendirilmekte ve bu gibi haberlerin tarihî hadiselerle birlikte değerlendirilmeye tâbi tutulmasının gerekliliği ifade edilmektedir. Ayrıca bu rivayetlerin peşin olarak doğru kabul edilmesinin sebep olduğu sakıncalar dile getirilmekte, diğer taraftan bu tür rivayetlerin aynı zamanda o günkü içtimaî hayat şartlarını ve anlayışını yansıtmaları bakımından araştırmacılar için önem taşıdığına dikkat çekilmektedir. Netice itibarıyla muhtelif örnekleri verilen bu tür rivayetlerin, Muâviye'nin devlet idaresinde iddia sahibi olmasından sonra meydana gelen siyasî gelişmeler ve rekabet ortamı sonucu lehte ve aleyhte olan taraflarca ortaya atıldığı ispatlı bir şekilde gösterilmekte ve söz konusu rivayetler tenkit süzgecinden geçirilmektedir.

Muâviye'nin kişiliği, çok yönlü olarak birinci bölümün son kısmında tetkik edilmiştir. Hakkında müspet veya menfi olarak farklı yaklaşımlar bulunan Muâviye'nin, sahip olduğu olumlu ve olumsuz yönlerin tarafsız bir gözle sunulduğu görülmektedir. Aycan, Muâviye'nin olumlu yönlerini dile getirirken âdil; olumsuz yönlerini tespit ederken nesnel bir yaklaşım sergilemektedir. Bu bölüm, Hz. Ömer zamanında Suriye'nin fethine gönderilmesi ile yıldızının parlamaya başladığı ifade edilen Muâviye'nin, bu tarihten itibaren vali oluncaya kadar idarî ve siyasî alanda yükselişini içermekte ve Şam valisi olduktan sonra konumunun zamanla sağlamlaşmasını hazırlayan şartların belirlenmesi ile son bulmaktadır.

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Osman ve Hz. Ali dönemleri boyunca süren Şam valiliği, "Hz. Osman–Hz. Ali Dönemi Olayları ve Muâviye" başlıklı ikinci bölümde ele alınmıştır. Burada kronolojik olarak siyasî hadiseler üzerinde tafsilâtlı bir şekilde durulmakta, diğer taraftan Muâviye'nin kendisini hilâfete götüren yolda emin adımlarla ilerleyerek önüne çıkan fırsatları kendi lehine çevirmek için izlediği bilinçli ve sistemli siyasetin çerçevesi tespit edilmektedir. Hz. Osman döneminin daha sonra ortaya çıkan siyasî ve itikadî şekillenmelerin kaynağını oluşturduğu şeklinde bir değerlendirme yapılırken, bu dönem zarfında Muâviye'nin hilâfet makamı üzerindeki etkinliğinin altı çizilmektedir.

Muâviye, Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını talep ederek Hz. Ali'nin hilâfetinde meydana gelen savaşların müsebbibi olmuş ve neticede Aycan'ın ifadesiyle Hz. Osman'ın intikamının alınması meselesini saltanatına giden yolda bir vesile olarak kullanmıştır. Bu hedefine ulaşabilmek için de her türlü siyasî çareye başvurarak insanları kendi tarafına çekmeye çalışmış, bu konuda haklılığını gösterebilmek amacıyla âyet ve hadisleri kullanmıştır. Böylece önce Hz. Ali'nin halifeliğinin meşruiyetini sorgulayarak zihinlerde soru işareti oluşturmuş ve ardından hilâfetin Ümeyyeoğulları'nın hakkı olduğu iddiasını kökleştirmeye çalışmıştır. Bütün bu gelişmeler, Muâviye'nin elde ettiği makama tesadüfler sonucu gelmediğini göstermektedir. Vardığı bu önemli sonuçlardan sonra Aycan, dikkat çekici bir soruyu gündeme taşımaktadır. Ona göre hilâfetin Hz. Osman'dan Emevîler'e geçtiği, hilâfetin zaten Ümeyyeoğulları'nın hakkı olduğu yönündeki propaganda, Şîa'daki Ehl-i beyt inancıyla benzer hususiyetler göstermektedir. Ancak bu durumun imamet-siyaset bağlantısı açısından mezhepler tarihi içerisinde herhangi bir değerlendirmeye tâbi tutulmamış olması dikkat çekici bir hüviyet taşımaktadır.

Üçüncü ve son bölüm, genel hatlarıyla Muâviye'nin halifeliği süresince izlediği devlet politikasına hasredilmiştir. Muâviye dönemi politikaları "İç İşleri", "Fetihler" ve "Ekonomik Uygulamalar" başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Yazar, İslâm toplumunun içinden geçtiği sosyal değişim sürecinde Hz. Ali'yi klasik dönemin son, Muâviye'yi de yeni dönemin ilk temsilcisi olarak görmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde Araplık vasfı ağır basan bir

devlet anlayışı tesis edilmiş, veliaht ihdası ile saltanata geçiş yapılarak Hulefâ-yı Râşidîn uygulamalarından kesin çizgilerle ayrılınmıştır. Siyaset, dinî hassasiyetlerin dikkate alınmasından sarfı nazar edilerek ilk plana geçmiş, yöneticilerin itibarları Hz. Peygamber'e halef olmaya değil, salt kuvvete bağlı hale gelmiştir. Aycan'a göre, bu devreden itibaren meydana gelen önemli gelişmelerin arkasında insan unsurunda ortaya çıkan değişimlerin tesiri bulunmaktadır. Zira halife ve çeşitli kademelerdeki görevlilerin idarî zaafları ve genel anlamda toplumun beklentileriyle uyumlu hareket etmemeleri, cemiyet içinde mevcut bazı fikir ayrılıklarının cepheleşmesine sebebiyet vermiştir.

Hz. Hasan ile arasında akdedilen anlaşmayı müteakip tek başına iktidar olması sonucu görünüşte bir birlik tesis etmiş olan Muâviye'nin, bu noktaya ulaşırken meşru bir dayanak noktası bulunmamaktaydı. Hz. Hasan'ın vefat etmesi de, hilâfetinin geleceğiyle ilgili düşünceleri bakımından Muâviye'yi rahatlatan ve Yezîd'in veliaht olarak tayini için uygun zemini hazır hale getiren bir hadise olmuştur.

Hilâfet makamına gelinceye kadar belli usuller takip eden Muâviye'nin devlet idaresinde de iktidarını sağlam temellere oturtmak üzere bazı kararlar aldığı bilinen bir husustur. Aycan, olaylardan hareketle izlediği devlet politikasının esaslarını açık bir şekilde tespit etmektedir. Bu tespitlere göre Muâviye, Hz. Osman zamanındaki uygulamaların aksine, kendi soyu olan Emevîler'i devlet idaresine yaklaştırmamış; Emevî soyunu hac emûrlığı dışında kendilerini muktedir kılıcı herhangi bir göreve getirmemiştir. Ayrıca kendi ailesinin değişik kollarına mensup kişiler arasında ihtilâf çıkarmak istemiş ve onları birbirine düşürmekten kaçınmamıştır. Diğer taraftan Sakîf kabilesine, Emevî ailesine nazaran daha fazla itibar etmiştir. Valilerin tayin ve azillerinde kendi belirlediği kıstaslara göre hareket etmiş; sınırlı bir süreyle atadığı valilerin, böylece bölgedeki hâkimiyetlerinin kökleşmesine fırsat vermemiştir. Hoşnut olmadığı memurlarını uzaklaştırmak amacıyla azilden zehirlenmeye kadar farklı yollara başvurarak iktidarı için oluşabilecek tehlikeleri daha ortaya çıkmadan bertaraf etmiştir. Merkeziyetçi bir idareyi hedefleyerek Irak ve Mısır gibi vilâyetleri tek elde toplamak istemiş ve Horasan'da da politik tayinlerde bulunmuştur.

Muâviye b. Ebû Süfyân, iktidarı karşısında iki kesimi tehlike olarak görmüştür: Hâricîler ve Hz. Ali taraftarları. Yapılan değerlendirmeye göre Muâviye dengeyi, muhalif iki grubu karşı karşıya getirmek suretiyle sağlamıştır. Hz. Ali taraftarlarını Hâricîler'in üzerine göndermiş ve bu zaman zarfında onlara müsamahakâr yaklaşmış, Hâricî tehlikesini bertaraf ettikten sonra ise çeşitli ekonomik ve siyasî baskılar uygulayarak Hz. Ali taraftarlarını tesirsiz hale getirmiştir. Hucr b. Adî ve arkadaşlarının öldürülmesi ise Muâviye'nin tepkiyle karşılanan hatalı kararlarından biri olmuştur. Ayrıca Muâviye döneminin belirgin bir diğer hususiyeti olarak Müslümanlar arasında siyasî anlaşmazlıktan

doğın bazı yaklaşımların İslâm fihhına tesir etmesi ve bu tesirin günümüze kadar gelmesi gösterilmektedir. Zekâtlarını devlete vermek istemeyenlerin doğrudan hak sahiplerine dağıtması sonucu ortaya çıkan görüş ayrılığı buna bir örnektir.

Muâviye hilâfetine mühim icraatları arasında yer alan olumlu gelişmelerden biri, fetihlerin tekrar başlamasıdır. Araştırmada Muâviye iktidarında ve Hz. Ebû Bekir döneminde yapılan fetihler arasında, toplumu yeniden inşa etme gibi bazı yönlerden benzerlik kurulduğu dikkati çekmektedir.

Eser, genel değerlendirmelerin yapıldığı Sonuç ve Muâviye'ye ait soykütüğünün verildiği "Ek" ile son bulmaktadır.

Aycan, Önsöz'de yer verdiği bir ifadesinde araştırmacıların "Hulefâ-yi Râşidîn sonrası dönemleri, siyasî ihtilâfların dinî hüviyet kazanması sebebiyle incelemekten çekinmekte" olduklarını belirtmektedir. Yazar, Muâviye b. Ebû Süfyân gibi tarihî öneme sahip; fakat hakkındaki farklı yaklaşımların kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı tartışmalı bir şahsiyeti inceleme konusu yaparak yine kendi ifadesiyle "mevcut malzemeye dayanarak doğruya en yakın bilgilere ulaşmak için gayret gösterdiği ve bu sürecin doğru anlaşılmasına katkıda bulunduğu" başarılı bir çalışmaya imza atmıştır. Rivayetlerin derinlemesine tetkik edildiği, kabileler bazında siyasî ilişkilerin değerlendirmeye tâbi tutulduğu, Doğulu ve Batılı araştırmacıların görüşleri arasında mukayeselerin yapıldığı bu eser, orijinal tespitleri ile de İslâm tarihi sahasında önemli bir boşluğu doldurmuş ve başvuru kitapları arasında yerini almıştır.

Gülgün Uyar

İbn Rüşd Felsefesi, Hüseyin Sanoğlu.
İstanbul: Klasik, 2003. xvi + 319 sayfa.

Türkiye'deki İslâm felsefesi çalışmalarının tarihini geçen yüzyılın başlarına kadar götürmek mümkünse de, İslâmî ilimlerin diğer dallarında olduğu gibi bu alandaki çalışmaların da hem nicelik hem de nitelik açısından ancak 1980'lerden sonra önemli bir gelişme gösterdiği bilinen bir gerçektir. Oryantalistlerin İslâm felsefesiyle ilgili akademik düzeydeki çalışmalarının XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde başladığı düşünüldüğünde ise ülkemizdeki çalışmaların henüz emekleme döneminde olduğunu söylemek hiç de abartılı bir hüküm olmayacaktır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak günümüz Türkiye'sinde bu alanda yapılan çalışmaların daha çok İslâm felsefesi mirasını doğru bir şekilde anlayıp aktarma yönünde bir gelişim seyri takip ettiği